

Köpenhamns befrielse 1945

Den 5 maj 1945 var en glädjens dag i Danmark. Fem år tidigare hade tyska trupper invaderat landet, nu var äntligen besättelsen över. I huvudstaden firades det på gator och torg – samtidigt som motståndsrörelsen jagade landsförrädare.

På Strøget i huvudstadens hjärta firar köpenhamnarna att den tyska ockupationen är över. © Frihedsmuseet Köpenhamn

Text — Jakob Sørensen 4 maj 2020

Klockan 20.36 på kvällen den 4 maj 1945 ljöd ett kollektivt glädjevral över Köpenhamn. Under större delen av den tyska ockupationen hade danskarna kunnat lyssna på censurerade nyheter via brittiska BBC, där man kunde följa hur kriget avlöpte. Insprängda i radiosändningarna fanns kodade meddelanden avsedda för motståndsrörelsen. Många danskar tog del av dessa utsändningar, och kanske extra många i början av maj 1945. Det var inget tvivel om att andra världskriget, och därmed ockupationen av Danmark, var på väg att ta slut. Alla visste vart åt det barkade. Nyheten om Hitlers självmord i bunkern den 30 april hade nått danskarna, och nu kunde det bara vara frågan om dagar innan det hela var över. Men inget hände. Inte den första maj. Inte heller den andra eller tredje.

Firade på kvällen den 4 maj

Månadens fjärde dag hade nästan passerat när nyhetsuppläsaren Johannes G Sørensen gjorde en oväntad paus i uppläsningen. Efter åtskilliga sekunders tystnad läste han ett nytt telegram som någon just satt i händerna på honom. ”*I just detta ögonblick meddelas det att Montgomery uppgett att de tyska styrkorna i Holland, nordvästra Tyskland och Danmark har gett upp.*” Den tyska kapitulationen trädde i kraft följande dag klockan 8.00, men det hindrade inte köpenhamnarna från att ge sig ut på stan och fira på gatorna. Drygt fem år av ockupation, sammanlagt 1 852 dagar, var till ända. Nu skulle det firas. Och tas hämnd.

Utpekade landsförrädare förs genom Köpenhamns gator medan åskådare slänger gläpord efter dem. © Frihedsmuseet Köpenhamn

Annorlunda ockupation

Den tyska ockupationen av Danmark tedde sig annorlunda än i andra länder. Danmark intogs den 9 april 1940 som en del i anfallet mot Norge. Tvärtemot hur det blev i Norge och i andra länder accepterade den danska regeringen tyskarnas erbjudande om samarbete. Det betydde att Danmark i princip kunde fortsätta att fungera som en suverän stat – om än med tyska styrkor i landet. I praktiken var Danmark naturligtvis ockuperat av främmande makt, men eftersom bägge länderna utåt fick det att framstå som att det rådde ett normaltillstånd dem emellan, gick det att upprätthålla fred och stabilitet med minimal tysk militär närvaro. I takt med att kriget fortskred hårdnade dock tonen från tyskt håll och de danska politikerna fick allt svårare att tillmötesgå de krav som ställdes. Sommaren 1943 gick det helt över styr. En allt intensivare dansk motståndskamp resulterade i att de tyska myndigheterna införde dödsstraff för sabotage. Som en del i den dansk-tyska samarbetspolicy man tidigare enats om, var det dansk polis och danska myndigheter som skulle bekämpa motståndsrörelsen. Men nu backade de danska politikerna – de kunde inte vara delaktiga i avrättningar av sina egna landsmän. Som en konsekvens avgick den danska regeringen den 29 augusti 1943. Härefter styrdes Danmark av Nazityskland i samarbete med den administrativa ledningen av ministerierna, det så kallade departement-chefsstyret.

Motståndsrörelsen agerade 1943

Den danska motståndsrörelsen var ett utpräglat storstadsfenomen, med Köpenhamn som centrum. Men liksom i andra ockuperade länder tog det tid för den att organisera sig och det skulle ta flera år innan den började verka. Först sommaren 1943 var man redo – nu hade rörelsen antagit den form den mer eller mindre skulle behålla fram till befrielsen, även om den hela tiden växte i antal medlemmar, särskilt efter årsskiftet 1944–45.

Både män och kvinnor greps av motståndsrörelsen. Så kallade »tyskertöser» anklagades för förräderi efter att ha haft förhållanden med tyska soldater. Här har en tillfångatagen kvinna försetts med hakkors på ryggen. © Frihedsmuseet Köpenhamn

Det hade länge varit tydligt att kriget var på väg att ta slut, och det var bara en fråga om tid innan de tyska styrkorna i Danmark antingen skulle kapitulera självmant eller bli besegrade av allierade styrkor. I andra ockuperade länder hade hårda strider förts innan Tyskland gav upp, och i bland annat Frankrike, Belgien, Italien hade kriget dessutom lett till stora civila förluster och omfattande ödeläggelse. Skulle det bli på samma vis i Danmark?

Pålitliga soldater skulle säkra freden

För att efter bästa förmåga kunna delta i eventuella strider på dansk jord, och för att kunna säkra övergången till fred i händelse av ett kupp försök eller liknande, hade den danska armén redan hösten 1940 utformat den så kallade ”P-planen”, där ”P” stod för ”pålitelig”. Den gick ut på att ett stort antal pålitliga, tidigare värnpliktiga soldater skulle kunna mobiliseras för att vid behov stabilisera läget i landet. När britterna fick höra talas om planen ställde de sig positiva till den. Styrkan byggdes upp med stor målmedvetenhet och organiserades i så kallade militärgrupper eller ventegrupper (beredskapsgrupper). Dessa fördelades över olika regioner, delades in kompanivis och försågs med vapen. Gemensamt för dessa militära enheter, i motsats till motståndsrörelsen, var att de inte fick träda i aktion innan de fått order om det. Inom motståndsrörelsen förberedde man sig för freden på annat sätt. Inte minst hade man planer för hur man skulle hantera de landsförrädare som samarbetat med tyskarna, danska nazister och kvinnor som hade haft relationer med tyskar.

21.000 danskar i förräddarregistret

Motståndsrörelsens ledning, Frihetsrådet, hade utsett ett ”arresteringsutskott”, som från sommaren 1944 samlade in upplysningar om danskar som skulle ställas till svars efter befrielsen. Utskottets register upprättades under ledning av professor Carsten Høeg från Köpenhamns universitet och omfattade 21 000 namn. ”Hellre för många än för få”, löd mottot. Med utgångspunkt från ”förräddarregister” upprättades listor över människor som skulle gripas när kriget var över. Inom motståndsrörelsen kallades de som arbetade med och för tyskarna för ”værnemagerne”. Ordet är sammansatt av ”værnemagt” (danska för Wehrmacht, den tyska krigsmakten) och ”(money) maker”, mager – alltså personer som profiterade på ockupationsmakten.

Tungt beväpnade motståndsmän står på vakt vid den tyska skolan på Larslejrstræde vid Nørreport i centrala Köpenhamn. Lägg märke till några av människors låga ålder. © Frihedsmuseet Köpenhamn

Befrielseregering tillträdde

Arresteringslistorna låg klara när budet om den tyska kapitulationen kom. Nu skulle förbrytarna gripas och straffas. Men det skulle ske på ett ordnat sätt, var det meningen, man ville undvika ”gatudomstolar” och lynchningar. Den 5 maj var den första dagen i frihet – det var också nu som motståndsrörelsen systematiskt började gripa landsförrädarna. När freden var ett faktum höll de reguljära tyska styrkorna en låg profil på de flesta håll. I sitt stilla sinne längtade säkert även soldaterna efter att få ett slut på kriget. På kvällen den 4 maj 1945 kunde dansk radio för första gången på över fem år sända o censurerade nyheter. Bland annat tillkännagavs att en ny ”befrielseregering” tillträtt. De danskar som inte hunnit ut på gatorna för att fira, utan satt hemma vid radioapparaterna, fick också veta namnen på de danskar som ingick i Frihetsrådet – några av dem kom även att ingå i den nya regeringen.

Firade hela natten

Köpenhamnarna började alltså redan under kvällen den 4 maj, när de hört om den tyska kapitulationen, strömma ut på gatorna. Det sjöd av liv och rörelse; människomassorna böljade fram och åter i centrum av staden. Här och var ekade det av skottlossning. Stora bål tändes av de mörkläggningsgardiner som under krigsåren täckt fönsterrutorna. Dessa tygstycken – en laddad symbol för ockupationen – brändes nu till aska på gatorna. Festen varade hela natten. Flaskor med vin och sprit som gömts undan till speciella tillfällen plockades fram och det skålades friskt. De glada danskarna lät känslorna flöda i kapp med de starka dryckerna. Fotografierna från dessa dygn visar att ”*alla var med*”, gammal som ung. Klockan 8 på morgonen den 5 maj ringde Köpenhamns alla kyrkklockor in freden i en hel timme. Glädjen visste inga gränser – för de flesta.

Motståndskämpar tar betäckning bakom en bil på Kongens Nytorv under befrielsedagen. Just den 5 maj förekom en hel del eldstrider i Köpenhamn. © Frihedsmuseet Köpenhamn

Stikker och tyskertøser

För vissa deltog inte i folkfesten – de vars namn fanns på ”förrädarlistorna”. Dessa personer hämtades i sina hem av tungt beväpnade motståndsmän och kördes sedan med lastbilar iväg till olika interneringsplatser. Gatorna där lastbilarna rullade fram kantades av köpenhamnare som ropade och spottade efter männen och kvinnorna som satt på flaken. En del hade fått skyltar hängda kring halsen där det kunde stå: ”Stikker” (förrädare), ”Værnemager” och ”Tyskertøs”. Det senare syftade på de danska flickor som haft kärleksrelationer med tyska soldater. Vissa av dessa fick håret avklippt samt hånades och trakasserades på andra sätt. De som greps i Köpenhamn internerades bland annat på tvångsarbetsanstalten Sundholm på Amager, Henriksholms skola i Rødovre, psyk- och kriminalanstalten i Herstedvester och i Vestre Fængsel – huvudstadens stora fängelse.

Strider mot danskar i Gestapotjänst

Många danskar hade ingått i den av Gestapo uppsatta hjälppoliskåren HIPO (Hilfspolizei). Dessa uniformerade danskar i tysk tjänst var allmänt hatade. I flera fall såg de ingen annan utväg än att försvara sig till sista patronen, sedan tyskarna kapitulerat. De strider som utkämpades i Köpenhamn under dessa majdagar fördes alltså mellan danskar. Vid Knippelsbro (en klaffbro i centrum) utbröt exempelvis hårda eldstrider mellan HIPO-styrkor och motståndsmän – uppbackade av en tysk skyttegrupp från Wehrmacht! Befrielsen den 5 maj blev den blodigaste dagen under hela kriget, med 31 döda motståndsmän i Köpenhamn. Föregående dygn hade fem mist livet, och den 6 maj stupade 8. Fram till den 16 maj dog någon eller några inom motståndsrörelsen varje dag. Orsakerna varierade. Bland annat handlade det om skottskador från eldstrider, vådaskott och trafikolyckor. Flertalet av incidenterna med skjutvapen berodde på att många motståndsmän saknade eller hade fått bristfällig vapenträning. De tillfångatagna danskarna gick varierande öden tillmötes. Och det var inte alltid de kunde räkna med att få en rättvis rättegång. Ett äkta par som betraktades som särskilt farligt likviderades av den berömda motståndgruppen Holger Danske i en plantage norr om Köpenhamn. Liken grävdes därefter ner i en närbelägen skog. Holger Danske dödade omkring tvåhundra påstådda landsförrädare under ockupationen. Totalt likviderades cirka fyrahundra förrädare under krigsåren, och några enstaka strax därefter.

Efter fem år av ockupation kunde motståndsrörelsens medlemmar träda fram i ljuset och motta folkets hyllningar – samtidigt som tyska medlöpare ställdes till svars. Här förs gripna bort med lastbil. © Frihedsmuseet Köpenhamn

17.000 dömdes efter befrielsen

I samband med rättegångarna efter befrielsen dömdes 12.877 män för allvarliga förbrytelser och 4.397 för mindre allvarliga. Antalet dömda kvinnor var 644 + 116. De flesta av de dömda, 8.710 personer, anklagades för att ha varit i tysk krigstjänst. Det avkunnades 101 dödsdomar, varav 46 verkställdes, övriga fick straffen ändrade till livstids fängelse. Två tredjedelar av de personer som under befrielsedagarna internerades släpptes utan rättegång på grund av att det saknades bevis mot dem. Ändå var de inte fria. Lastbilsfärden genom Köpenhamn hade gett dem en förrädarstämpel som inte gick att tvätta bort. Som Danmarks huvudstad var Köpenhamn den symboliskt givna platsen för britterna – som fick representera segrarmakten i kriget – att anlända till, och klockan 16.30 den 5 maj landade generalmajor Henry Dewing på Kastrups flygplats i sällskap av trehundra soldater. Kort därefter inledde han förhandlingar med tyskarna om diverse praktiska detaljer kring freden.

Danska brigaden från Sverige

Från Helsingborg skeppades redan samma förmiddag Danska brigaden över Öresund till Helsingör för vidare transport till Köpenhamn. Brigaden var en av de märkligaste militära enheterna i dansk historia. Den hade upprättats i Sverige i november 1943 och bestod av danska flyktingar med eller utan militär bakgrund. På svensk mark hade de fått träning och utrustats inför en tänkt befrielseoperation ”*när tiden var mogen*”. Som mest uppgick styrkan till 5 000 personer, och stod formellt under allierat kommando, även om danska politiker hade stort inflytande på den. Men det blev inte Danska brigaden som kom att befria Danmark, något som många av dess medlemmar nog hade hoppats. Ändå mottogs de som hjältar – köpenhamnarna jublade där de visade sig och de brittiska trupperna hälsade med honnör. Efter en händelserik dag, som även innehöll eldstrider på olika platser i huvudstaden, kom brigaden vid sjutiden på kvällen den 5 maj fram till den stora vägkorsningen Vibenshus Runddel på Østerbro. Det mest dramatiska och för Köpenhamn lyckliga dygnet under ockupationens 1 852 dagar gick mot sitt slut.